

50 let CHKO Žďárské vrchy

Ohlédnutí zpět a krátké zamyšlení nad další cestou

Václav Hlaváč

Letos je tomu 50 let, kdy byla vyhlášena chráněná krajinná oblast Žďárské vrchy. Výročí je vždy příležitostí pro ohlédnutí a zavzpomínání, ale také pro

hodnocení let minulých a zamyšlení nad dalším směřováním. Začneme tedy tím, co bylo důvodem vzniku CHKO.

Významným předmětem ochrany CHKO Žďárské vrchy jsou stavby původní lidové architektury. Foto Václav Hlaváč

Formování místní krajiny a důvody vzniku CHKO

Zde je třeba krátce shrnout historický kontext vývoje místní krajiny. Původní, převážně bukojedlové pralesy na pomezí Čech a Moravy se začaly zásadně měnit v souvislosti s prvním souvislým osídlením již od 13. století. Těžba rud, sklářství a především zemědělství na svažitých pozemcích v tvrdých přírodních podmínkách formovaly po staletí zdejší krajinu do podoby jedinečné malebné mozaiky. Ta zahrnovala venkovské osídlení s typickými stavbami místní lidové architektury, navazující svažitá políčka vzájemně oddělená pásy po staletí vynášeného kamení, vlhké rašelinové louky s mimořádnou druhovou pestrostí, ale také rybníky, lesy nebo tajuplná rašeliníště. Kraj s jedinečnou atmosférou, inspirující malíře, hudební skladatele i spisovatele, však čekal zásadní zlom. Důsledky kolektivizace zemědělství, zahájené rokem 1948, začaly rychle měnit tvář zdejší krajiny. Přechod na velkoplošné hospodaření zde měl přitom snad ještě hlubší dopady než v jiných oblastech. Scelování pozemků, odstraňování kamenic a mezí s rozptýlenou zelení a plošné odvodňování způsobily, že původní krása tohoto kraje zde začala mizet přímo před očima. Bylo zákonité, že tato situace vyvolala potřebu zdejší jedinečnou přírodu a krajinu chránit.

Od vyhlášení CHKO do r. 1992

Několikaletá příprava CHKO Žďárské vrchy byla završena jejím vyhlášením v květnu 1970. Území o rozloze 700 km² zahrnovalo lesnatou centrální část Žďárských vrchů okolo nejvyššího vrcholu Devět skal. Součástí CHKO se staly oblasti tradičního venkovského osídlení s původní lidovou architekturou (obce Blatiny, Samotín, Krátká a řada dalších), ale také větší města při obvodu oblasti (Žďár nad Sázavou, Ždírec nad Doubravou, Trhová Kamenice, Hlinsko, Políčka, Jimramov, Nové Město na Moravě).

Vyhlášením chráněné krajinné oblasti Žďárské vrchy v roce 1970 stát deklaroval snahu zajistit ochranu místní jedinečné přírody a krajiny. Zároveň je ale nutné připomenout, že Správa CHKO fungovala v počátečním období v počtu pouhých čtyř lidí – kromě tehdejšího vedoucího Josefa Rouše je tato etapa spojená především se jmény tří celoživotních ochránců – botanika a lesníka Vladimíra Zabloudila, zoologa Pavla Eledera a krajinného

Dříve typická mozaikovitá krajina se dnes dochovala již jen na několika místech CHKO. Foto Václav Hlaváč

ekologa Pavla Vaňka, který později převzal po J. Roušovi funkci vedoucího správy.

V prvních letech bylo nutné především celou oblast podrobně poznat a zmapovat výskyt chráněných a ohrožených druhů. Začátky ochranné práce však spadaly do období, kdy naplno probíhaly ničivé zásahy do krajiny, spočívající především ve velkoplošném odvodňování pozemků včetně nivních luk, regulací drobných toků a provádění tzv. náhradních rekultivací, kdy za každý zábor zemědělské půdy musela být „zúrodněna“ několikanásobně větší plocha dosud nevyužívané půdy. Správa CHKO, jako metodický orgán odborů kultury tehdejších okresních národních výborů, měla jen velmi malé možnosti těmto záměrům čelit. K rozsáhlému poškozování přírody docházelo tedy i po vyhlášení CHKO, správa neměla v té době dostatečné kompetence tento trend zastavit. Prakticky jedinou formou, jak ochránit poslední zachovalé části přírody, bylo v této době vyhlášení cenných ploch za maloplošná chráněná území. Vyhlášování chráněných území bylo proto pro Správu CHKO významnou prioritou. Zatímco před rokem 1970 bylo na území současné CHKO vyhlášeno pět území, bylo mezi roky 1970 a 1992 vyhlášeno za chráněné 42 území. Dnes můžeme konstatovat, že v tomto období byla na území CHKO prakticky vybudována síť maloplošných chrá-

něných území – od roku 1992 do současnosti byla vyhlášena už jen tři nová chráněná území.

Od sametové revoluce po současnost

Změny po listopadu 1989 přinesly obecně vyšší společenský zájem o ochranu přírody. Ten vyústil v roce 1992 v přijetí nového zákona o ochraně přírody a krajiny, který posunul ochranu přírody v ČR na moderní evropskou úroveň. Nový zákon přinesl zásadní přelom také v naplňování cílů CHKO Žďárské vrchy. Novým principem péče o přírodu a krajinu CHKO se stala diferencovaná ochrana a péče podle zón odstupňované ochrany. Správy CHKO získaly řadu důležitých kompetencí, přímý výkon státní správy a postupně také finanční prostředky a personální posílení na zajišťování péče o cenná území.

Spolu s ostatními správami CHKO prošla i Správa CHKO Žďárské vrchy organizačními změnami od začlenění do Českého ústavu ochrany přírody v roce 1990, později do Správy chráněných krajinných oblastí (1995), Správy ochrany přírody (2003) až po opětovné sloučení všech bývalých složek původního ČÚOP (kromě Správy jeskyní) do jedné organizace s názvem Agentura ochrany přírody a krajiny ČR v roce 2006. Dnes je Správa CHKO Žďárské vrchy součástí stejnojmenného regionálního pracoviště AOPK ČR.

Kamenice vzniklé vynášením kamenů ze svažitých políček jsou charakteristickým znakem místní krajiny. Dnes jsou tyto historické prvky ohrožené zarůstáním dřevinami. Foto Václav Hlaváč

Přírodní památka Louky u Jenikova se rozkládá na ploše 27,75 ha. Byla vyhlášena v roce 1990, tedy ve stejném období jako většina ostatních maloplošných zvláště chráněných území v CHKO Žďárské vrchy. Foto Václav Hlaváč

Charakteristika CHKO

CHKO Žďárské vrchy se rozkládá na ploše 70 940 ha. Současná zonace CHKO z r. 1996 rozdělila území CHKO do čtyř zón odstupňované ochrany. I. zóna, zahrnující nejcennější lokality včetně MZCHU, zaujímá cca 3 % celkové rozlohy, II. zóna 30 %, III. zóna 62 % a čtvrtá zóna 5 % celkové rozlohy CHKO.

Na území CHKO je v současné době vyhlášeno 50 maloplošných zvláště chráněných území. Ta pokrývají hlavní fenomény oblasti, kterými jsou rašeliniště a rašelinné louky, rulové skalní vrcholy, rybníky s navazujícími mokřady a zbytky přírodě blízkých lesů. Nejrozsáhlejším z chráněných území je národní přírodní rezervace Ransko (709 ha), nejstarším pak Žá-

kova hora, kterou založil v roce 1929 tehdejší vlastník Zdenko Radslav hrabě Kinský s chotí Eleonorou. (Rezervace byla následně uvedena ve známém Výnosu ministerstva školství a národní osvěty ze dne 31. prosince 1933, který představuje soupis do té doby existujících chráněných území na území tehdejšího Československa.) Cca 48 % rozlohy CHKO zaujímají lesy. Velkou část z nich představují nepůvodní stejnověké smrčiny, založené po sněhové kalamitě, která postihla zdejší lesy v roce 1930. V současné době dospívají tyto porosty do mytného věku a představují tak vysoké riziko z hlediska šíření kůrovce. V době přípravy tohoto článku je patrný nárůst ohnisek kůrovce po celém území CHKO, dosud však nedošlo k plošnému usychání lesů, jako je tomu v jiných částech Vysočiny. Správa CHKO úzce spolupracuje s vlastníky lesů na přípravě všech scénářů dalšího vývoje. Prioritou je zpomalení postupu kůrovcové kalamity a příprava obnovy porostů tak, aby nová generace lesů byla schopná lépe odolávat důsledkům klimatické změny. Další osud lesů v CHKO však bude nejvíce záviset na vývoji počasí v následujících měsících a letech.

Současné priority

V současné době zajišťují všechny správy CHKO v rámci AOPK ČR standardní okruh činností, vedle výkonu státní správy je to především zajišťování péče o cenná území a ohrožené druhy, monitoring významných typů biotopů a druhů rostlin a živočichů, ale také vlastní správa státních pozemků ve zvláště chráněných územích nebo podpora opatření ke zlepšení stavu krajiny prostřednictvím krajinotvorných programů.

V posledních letech byla v CHKO Žďárské vrchy věnovaná zvýšená pozornost následujícím prioritám:

- **Retence vody v krajině.** Z programu péče o krajinu je podporováno zřizování tůň, připravované jsou rozsáhlé projekty na obnovu vodního režimu Dářských rašelinišť. Zvýšená pozornost je věnovaná posuzování záměrů na obnovu odvodňovacích systémů v zemědělské krajině. Těchto záměrů obecně přibývá, Správa CHKO nemá však ve III. a IV zóně dostatečné kompetence k tomu, aby záměrům, které přispívají k odtoku vody z krajiny, mohla zabránit.

Typickým fenoménem Žďárských vrchů jsou rulové skalní útvary. K nejznámějším patří PR Čtyři palice. Foto Václav Hlaváč

- **Obnova lesů na plochách po kůrovcové kalamitě.** Cílem je vyvarovat se chyb, ke kterým došlo při zakládání současné generace lesa, tedy především ke vzniku rozsáhlých monokultur jednoho druhu dřeviny. Prioritou je přispět k obnově stabilních, druhově, věkově a prostorově strukturovaných lesů, které budou i v budoucnu vyváženě plnit všechny očekávané funkce.
- **Důsledné řešení případů nelegálního zalesňování.** Nelegální zalesňování vlhkých luk, suchých strání či ostatních ploch způsobilo zánik řady lokalit s vysokou biodiverzitou včetně biotopů zvláště chráněných druhů. Jde o významnou hrozbu, které je v posledních letech věnovaná významně zvýšená pozornost.

- **Podpora biodiverzity zemědělské krajiny.** Intenzivní technologie uplatňované na velkých půdních blocích způsobují ústup mnoha druhů hmyzu nebo ptáků. Správa CHKO bohužel nemá na území III. a IV. zón kompetence k omezení intenzivních technologií. Na toto téma proběhlo několik jednání se zemědělci, jsou podporovány snahy o rozdělení půdních bloků. V novém plánu péče o CHKO je mezi předměty ochrany CHKO doplněna koroptev polní jako indikátor stavu zemědělské krajiny.

Koroptev polní je indikátorem stavu zemědělské krajiny. Kdysi běžný pták se postupně stal ohroženým a chráněným druhem. Novým plánem péče byla koroptev zařazena mezi předměty ochrany CHKO Žďárské vrchy, její ochrana by měla pomoci zlepšit stav současné zemědělské krajiny. Foto Václav Hlaváč

Výhled do dalších padesáti let...

50. výročí založení CHKO je vhodnou příležitostí k zamyšlení, jaké priority vytyčit pro následující dekády. Je zřejmé, že návrat do časů, kdy krajinu utvářelo ruční hospodaření drobných zemědělců bez výkonné mechanizace, dnes již není reálný. Zároveň je ale také jasné, že se není možné spokojit se současnými trendy využívání krajiny. Již dnes je zřejmé, jaké následky má ztráta retenční schopnosti krajiny, jak nestabilní jsou současné lesy nebo jak dramaticky klesá biodiverzita především zemědělské krajiny. Pokud se chceme včas připravit na výzvy v podobě změny klimatu a tlaku na další industrializaci zemědělských a lesnických činností v krajině, nevystačíme již nadále s tím, že budeme chránit poslední zbytky přírody v podobě chráněných území a ohrožených druhů. Je totiž zřejmé, že současný způsob péče o tyto hodnoty by v kontextu globálnějších změn nemusel být k jejich zachování dostatečný.

Tvořit konkrétní scénáře ochrannářských priorit v situaci, kdy neexistuje jednoznačná dlouhodobější prognóza klimatické změny a kdy přesně neznáme ani budoucí technologické možnosti využívání krajiny, by bylo příslovečným „věštěním z křišťálové koule“. Lze se však pokusit alespoň o obecné shrnutí.

Pokud chceme dál udržet území CHKO jako oblast založenou na dlouhodobě udržitelném využívání se zachováním současných krajinář-

ských hodnot a s dostatečným zastoupením přírodních ekosystémů a původního druhového bohatství, bude jednoznačně nutné, aby resort životního prostředí v daleko větší míře vstupoval do přípravy zemědělských, lesnických a vodohospodářských politik včetně politik dotačních. Jedině změny těchto politik mohou totiž přinést potřebnou změnu současných neudržitelných trendů.

Z pozice Agentury ochrany přírody bude pak nutné dosavadní priority rozšířit o zlepšování přírodních funkcí krajiny, jako je její retenční schopnost, ekologická stabilita, migrační propustnost a ekologická konektivita na všech úrovních. K tomu však bude nutné získat potřebné kompetence. Velmi důležité bude dokončit metodiku oceňování „ekosystémových služeb“ a začlenit tento koncept do rozhodovací praxe.

Zvládnutí budoucích výzev bude pochopitelně přímo souviset s finančními a personálními možnostmi AOPK ČR a s kompetencemi, kterými bude disponovat. Ty se pak budou v dlouhodobém horizontu odvíjet od „společenské objednávky“, tedy obecně od toho, zda si společnost uvědomí, že zdravá příroda a zachovalá krajina jsou hodnotou, pro kterou stojí za to se vzdát částí svých materiálních požitků. Zamyšlení nad budoucími prioritami zakončím tedy záměrně otázkou: Není právě tento posun v hodnotách a názorech veřejnosti pro ochranu přírody do budoucna tou největší výzvou?